

HISTORIA 1A2

LARS HAMMARÉN
JULIA LINDHOLM

CAPENSIS FÖRLAG AB

TILL ELEVER, FÖRÄLDRAR OCH LÄRARE

Vår ambition med boken *Historia 1a2* är att systematiskt behandla det centrala innehållet som ingår i kursen och underlätta för eleverna att utveckla det som står i historieämnets syfte.

Tre viktiga principer

Boken är skriven efter Capensis tre principer för läromedelsförfattande.

1. Att följa kursplanen

Vi har följt det centrala innehållet från början till slut i den ordning det presenteras i kursplanen.

De centrala innehållen och kunskapskraven i *Historia 1a1* och *Historia 1a2* skiljer sig åt med några få meningar. Det är därför en grannlaga uppgift för lärare och läromedelsförfattare att välja ämnesstoff till de båda kurserna. Studera gärna Skolverkets *Kommentarmaterial till ämnesplanen i historia i gymnasieskolan* för att förstå mer. Vi har valt att göra så här.

- ◇ I *Historia 1a1* finns Sveriges historia med fram till och med 1700-talet.
- ◇ I *Historia 1a2* finns Sveriges 1800- och 1900-talshistoria med eftersom det i kursplanen uttryckligen beskrivs som ett centralt innehåll i *Historia 1a2*.

2. En tydlig struktur

Det centrala innehållet i kursplanen består av fem delar. Boken är uppdelad efter just de här fem delarna. Rubrikerna för bokens kapitel är nästintill ordagrant hämtade från det centrala innehållet.

3. Enkelt att förstå

Alla grundläggande begrepp förklaras första gången de används i texten. Begreppen som införs används ofta i illustrationer och bildtexter.

Längst bak i boken finns fler ord och begrepp samt instuderingsfrågor. De kan vara till hjälp för att eleverna lättare ska kunna ta till sig ämnesinnehållet.

En lärobok är inte kursplanen

En lärobok är författarnas och redaktörens kompromiss för att konkretisera en kursplan. Läroboken kan därför vara något som går att ägna mycket tid åt eller något att återvända till om den röda tråden i undervisningen blivit alltför tunn.

Utvecklingslinjer

Historia går att presentera på olika sätt. Det vanligaste sättet är att presentera historien kronologiskt. Ett annat sätt är att följa olika utvecklingslinjer. En utvecklingslinje följer ett särskilt tema inom ämnet historia. I *Historia 1a2* är flera av kapitlen skrivna efter principen för utvecklingslinjer.

Julia och Lars

STATSBILDNING

Bild från Thomas Hobbes bok Leviathan (1651). Människans liv innan staten fanns var enligt Hobbes "ensamt, uselt, vidrigt, djuriskt och kort".

Statsbildning är den process som sker när stater bildas. En stat kännetecknas av en stark centralmakt, till exempel en diktatorisk kejsare eller ett demokratiskt folkvalt parlament, som har

- ◇ kontroll över sina landområden och sin befolkning,
- ◇ kontroll över militären och
- ◇ en centralmakt som kan ta ut skatter från medborgarna.

Tidiga statsbildningar

De första "riktiga" större staterna uppstod i Egypten (cirka 3100 f.v.t.) och Mesopotamien (cirka 2500 f.v.t.). Det bildades också tidigt stater på flera ställen i Mellanöstern, bland annat det mäktiga Hettiterriket (inre delarna av Turkiet, 1700 f.v.t.) och Akemenidernas rike (Iran, 550 f.v.t.). Ett annat ord för stat är just rike. Romarriket dominerade hela medelhavsområdet från 300-talet f.v.t. till 400-talet e.v.t.

I Kina hade det under forntiden utvecklats över hundra mindre stater. Efter ändlösa krig skapades till slut ett enda Kina omkring 221 f.v.t.

I Indien, med undantag av Mogulriket som 1526-1707 omfattade nästan hela den indiska halvön, skapades aldrig ett enat och bestående stort rike före frigörelsen från britererna 1947.

Efter Muhammeds enande av araberna 622 e.v.t. skapades ett stort arabiskt kalifat. I Mexiko bildades Aztekerriket och i Peru Inkakeriket (båda på 1400-talet e.v.t.). I Afrika är Mali och Songhai exempel på stater vid ungefär samma tid.

Fyra stadier av samhällsutveckling

Ett samhälle består av en grupp människor som lever tillsammans under en längre tid. Det kan vara ett tiotal individer upp till flera hundra miljoner människor som bildar ett samhälle. Forskare beskriver den historiska utvecklingen av olika samhällen i fyra olika stadier, från det enkla jägarsamlarsamhället, via stamsamhällen och hövdingadömen till det fjärde stadiet som är just stater.

Det första stadiet - jägar-samlarsamhället

Under det första stadiet organiserade sig människorna i jägar-samlarsamhällen under flera hundratusen år. Då rörde sig människor i grupper bestående av några få familjer från område till område för att jaga, fiska och samla växter.

Det andra stadiet - stamsamhället

Det andra stadiet är stamsamhället. Stamsamhällen uppstod i och med jordbruksrevolutionen för cirka 10 000 år sedan.

Människorna försörjde sig på jordbruk och boskapsskötsel. Det var männens arbete på åkern och skötseln av boskap som garanterade familjens försörjning. Kvinnornas inflytande minskade därför i och med det här nya sättet att försörja sig på.

I stamsamhället kunde tusentals människor ingå. De som ingick i stammen var släkt med varandra. Eftersom det blev ett överskott av mat hade stamsamhället råd med en särskild grupp av soldater som fanns i ledarens närhet när stammen var i krig.

Veleda, prästinna i den germanska stammen bruktererna i nordvästra Tyskland, ledde ett uppror mot romerska riket 69 e.v.t.

Det tredje stadiet - hövdingadömet

Det tredje stadiet är hövdingadömet och det var också uppbyggt kring släkter, men skiljer sig från stamsamhället eftersom centralmakten var något starkare. Bestämda regler för hur en ny hövding skulle utses gjorde att det blev större stabilitet. Hövdingadömet var inte lika jämlikt som stamsamhället då människornas status rangordnades efter hur nära släkt de var med hövdingen.

Det fjärde stadiet - staten

Det fjärde stadiet är stater. I stater finns förutom soldater också präster, skrivare, hantverkare, handelsmän, konstnärer, arbetare med flera. I det här stadiet ökade slaveriet. Med en tydlig uppdelning av arbete uppstod ett klassamhälle med slavar i botten och rika jordägare i toppen. Den överväldigande största gruppen var dock bönder.

Stater använde sig mycket av religionen för att legitimera, det vill säga skapa acceptans för, staten och ledarens makt. Kungarna, kejsarna eller kali-

Gravplats från 1495 för Songhairikets förste kejsare Askia Mohammed.

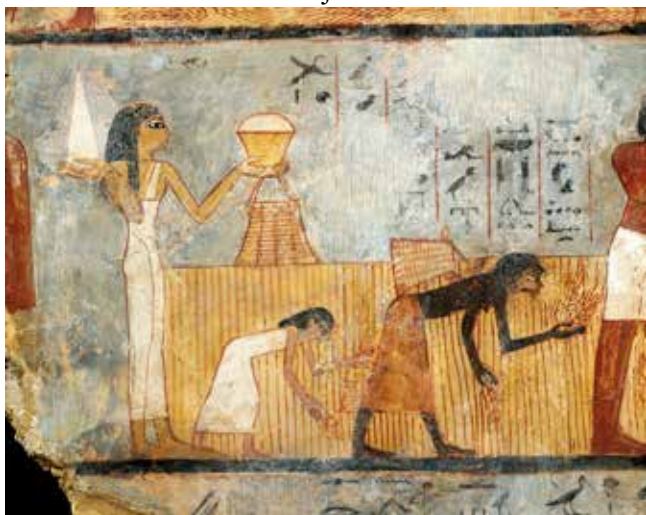
ferna (i den muslimska världen), kunde ofta vara så kallade 'prästkungar' det vill säga de utövade både den högsta politiska och den högsta religiösa makten. I tidiga stater blev det också allt vanligare med skrivna lagar.

I en stat är det viktigt att det finns särskilda ämbets- och tjänstemän som utför centralmaktens beslut om bland annat skatter och försvar/krig. Den här gruppen yrkesmän kallas för byråkrater. I tidiga statsbildningar valdes byråkraterna ut via personliga kontakter och släktskap med de styrande. I en modern stat utses byråkraterna via kompetens, inte på grund av släkt- eller vänskap.

Varför bildas stater?

Det finns flera förklaringar till varför stater bildas.

Jordbruket När jordbruket utvecklades blev det ett överskott av livsmedel och då gavs det möjlighet att försörja en styrande elit. Eliten ville stärka sin stams eller sitt hövdingadömes makt genom att konkurrera och kriga med andra. Med jordbruket blev det viktigt att kontrollera kvinnors sexualitet för att inte behöva försörja andras barn.

Kvinna som kommer med mat till jordbruksarbetarna. Egypten, 1400-talet f.v.t.

Skriftspråket Med skriftspråket ökade möjligheterna att samla information, till exempel om skatter som skulle betalas. Det här ökade centralmaktens möjlighet att kontrollera sin befolkning.

Geografisk avgränsning De tidigaste staterna uppstod i områden som var omgivna av öknar, berg och oceaner. Statens naturliga gränser skyddade området mot fiender.

Transporter och kommunikationer För att hålla ihop de tidiga statsbildningarna användes hästar och kameler för transporter och kommunikation.

Konkurrens och krig De som hade större militära styrkor kunde lägga under sig svagare stamsamhällen och hövdingadömen. För att undgå utplåning gav de besegrade upp sin frihet. Historiker anser att konkurrens och krig är en mycket viktig förklaring till att stater bildas, men även att de består under lång tid.

Kontinuitet och förändring - några exempel

Ett modernt byråkratiskt system infördes i Kina redan under dynastin Qin (220 f.v.t.). Den starka centralmakt som har funnits i Kina i 2000 år hade

Ryssland 1645.

sitt ursprung i det här. Kina uppvisar därmed en lång tid av kontinuitet. Även om det diktatoriska styret idag är helt annorlunda än det kejserliga, går det ändå att hävda att kontinuiteten i form av en diktatur består.

I Europa började en modern byråkrati under central ledning införas från och med 1500-talet. Europas stater var under medeltiden så kallade feodalstater, vilket betyder att den centrala makten var ganska svag. Det berodde på att kungarna delade ut landområden till feodaltidare som till stor del själva styrde över sina områden.

För Europa har kontinuiteten bestått i att det ända sedan Västroms fall (476) har varit uppdelat i många stater, idag ett drygt 40-tal. Sedan 1500-talet kallas de för nationalstater. Begreppet syftar på stater med fasta gränser och en central politisk ledning. EU har visserligen bildats, men det finns få som talar om att Europa ska enas till en stat.

I det arabiska kalifatet fanns det stora problem med släktförbindelser (stammar) som konkurrerade om makten i kalifens närhet. Enigheten försva-

gades dessutom av dels religiös splittring mellan sunniter och shiiter och dels av att araber, perser och turkar stred om makten. Det stora kalifatet upplöstes 1258 då mongolerna erövrade huvudstaden Bagdad. Det osmanska riket stärkte dock statsmakten igen från och med 1500-talet.

Demokrati och den moderna staten

Till demokratins idéer hör att de styrande i staten ska kunna avsättas och bytas ut av folket. Med en samhällsvetenskaplig term kallas det 'ansvarighet', det vill säga att de styrande är ansvariga inför folket. Något som också finns i demokratiska stater är ett rättssamhälle, vilket betyder att lagarna ska gälla alla, även för de styrande. Om dessa principer gäller får staten en större acceptans (legitimitet) bland invånarna.

Nationalism och den moderna staten

Nationalismen uppstod i samband med och efter de amerikanska och franska revolutionerna 1776 respektive 1789. Enligt nationalismens idé är det

Karta över Europa från tidigt 1500-tal.

Mongolernas belägring av Bagdad 1258.

folket (nationen) som ska ligga till grund för staten, inte kungars makt- och/eller arvsanspråk.

Under revolutionerna protesterade folket mot kungamakten. Den här nationalism förenades med krav på folkstyre och demokrati ("liberal nationalism"). Nationalism kan dock ha olika inriktningar beroende på hur begreppet folk definieras.

Statsnationalism - när etniciten är underordnad

För det första kan begreppet folk syfta på alla människor som är medborgare i en stat oavsett etnicitet (gemensamma rötter vad gäller historia, språk, traditioner, värderingar och religion). Den här formen av nationalism kallas 'statsnationalism' och det var den som var drivande i de franska och amerikanska revolutionerna. Nationalismen här var frihetlig med demokratiska idéer. Fransmän och amerikaner avskaffade kungamakten (den franska och den engelska). I amerikanernas fall var det även ett befrielsekrig mot den brittiska kolonialmakten.

I samband med Napoleonkrigen (1803-1815)

Statsnationalism i USA.

gjorde sig de spanska kolonierna i Sydamerika fria (1810-1825). Även Brasilien gjorde sig då självständigt från Portugal.

Etnisk nationalism - när etniciteten är viktig

För det andra kan begreppet folk syfta på en etnisk grupp. Språket är ofta den viktigaste delen i den här nationalismen. Den kallas 'etnisk' (eller kulturell) nationalism. Till en början var den etniska nationalismen också frihetlig. Den ledde till att folken i Östeuropa gjorde sig fria och självständiga från de habsburgska (Österrike-Ungern) och osmanska (Turkiet) imperierna. Det första landet som blev självständigt från det osmanska imperiet var Grekland (1830). De två imperierna upplöstes helt efter första världskriget 1918. Det habsburgska kejsardömet splittrades då upp i de nya staterna Jugoslavien, Tjeckoslovakien, Ungern och Österrike. Osmanska rikets områden i Mellanöstern kom under brittisk och fransk kontroll (Irak, Syrien, Libanon och Palestina). Nationalismen fungerade här splittrande för de befintliga imperierna.

Tyskar, ungrare, tjecker, polacker, rusiner, rumäner, serber, kroater, slovener, slovakar, siebenbürgensachsare och italienare i Österrike-Ungern 1878.

När nationalism enar flera små stater

Nationalism kan också fungera enande. Tyskarna var efter Napoleonkrigen splittrade i 39 furstendömen. Genom tre krig (mot Danmark 1864, Österrike 1866 och Frankrike 1871) enades Tyskland till ett kejsardöme. I likhet med Tyskland enades också Italien till en stat (1860 - 1870).

Nationalismen hade vid det här laget blivit en nationalism av typen ”vi är bäst” (chauvinism) och användes då också av imperialistiska stater som England och Frankrike. Senare kom den här chauvinistiska nationalismen att ingå i både den tyska nazismen och den italienska fascismen. Det var en förtryckande nationalism.

Nation, stat och land

Nation kan betyda två saker. De ena betydelsen är folk. Skottar, ester och kurder kan exempelvis benämnas folk. Den andra betydelsen är stat. Om ett folk bildar en egen stat används ordet nation i meningen stat.

Skottland, Estland och Kurdistan kan också ses som länder. Begreppet land kan syfta på en stat, men också endast på ett geografiskt område. Est-

Tyska kejsardömet utropas i spegelsalen i Versailles utanför Paris 1871.

land som 1940 - 1991 var ockuperat sågs åtminstone av de flesta ester, även under den tiden, som ett land, men det var ingen stat. Kurderna som idag bor i Turkiet, Irak, Iran och Syrien kallar det geografiska område de bor i för Kurdistan. Många kurder kämpar och drömmer om att också få bilda en stat. En del skottar vill bilda en självständig stat.

1900- och 2000-talen

Från 1991 delades Sovjetunionens gamla område upp i femton nya stater. Nationalismen var här den mest drivande faktorn.

Nationalismen var också ett medel i afrikanernas befrielsekamp efter andra världskriget. Det gällde då att få alla olika stammar att känna samhörighet. Därför skaffade de sig både flagga och nationalsång (nationalismens symboler). Frigörelsen handlade i en del fall om att förena självständighetskrav med kommunistisk ideologi (till exempel Vietnam).

Efter de jugoslaviska krigen på 1990-talet bildades sex nya stater (Bosnien, Kroatien, Makedonien, Montenegro, Serbien och Slovenien). Den nybildade staten Sydsudan blev FN:s 193:e medlemsstat 2011.

Tysk kvinna hyllar de tyska soldaterna på en militärparad i Berlin 1940 efter invasionen av Frankrike.

TEKNISK UTVECKLING

Med teknisk utveckling menas de verktyg, redskap och maskiner, datorer med mera som människan har uppfunnit och sedan börjat använda. Även skriftspråket är en form av teknik.

Hjulet

Hjulet används på så många olika sätt att det är svårt att tänka sig ett liv utan det. Den tidigast observerade användningen av hjulet är från sumererna i Mesopotamien cirka 3500 f.v.t. Där användes hjulet till exempel till vagnar inom jordbruket.

Vatten- och väderkvarnar

Teknik går ofta ut på att utnyttja energi som finns i naturen. Vattenhjul är kända sedan romarrikets tid. Under medeltiden kunde vattenhjul bevattna jordbruksfält. I början av industriella revolutionen användes vattenhjul för att bland annat driva sågar, malmkrossar och smideshammare.

De tidigast kända väderkvarnarna är från 600-tallets Persien. Väderkvarnar användes för att mala säd.

Klockor

I Tyskland utvecklades den första bärbara klockan

Sumerer åker vagn över dödade fiender. Mesopotamien 2500 f.v.t.

1504. Med klockor och tidmätning blev människan "slav under tiden", men det ledde också till mer ordnat och effektivt arbete.

Papper

Kineserna uppfann pappret för mer än 2000 år sedan. Tekniken att tillverka papper fördes via araberna till Europa för ungefär 1000 år sedan. Innan pappret kom till Europa skrev européerna mest på pergament (torkade djurhudar).

Tryckpressen

Den första tryckta boken tillverkades i Kina 868. Genom tryckpressen som uppfanns av Johannes Gutenberg i Tyskland vid 1400-talets mitt blev det enklare och mindre tidskrävande att trycka böcker. Böcker både lagrar och sprider kunskap.

Teleskopet

Med en kikare som förstorade 33 gånger kunde

Gutenbergs uppfinning av tryckpressen på 1400-talet effektiviserade boktillverkningen.

Galileo Galilei 1610 undersöka solen och några planeter. Han kunde därmed bekräfta att Nicolaus Copernicus teori om den heliocentriska världsbilden som hade publicerats i mitten av 1500-talet stämde.

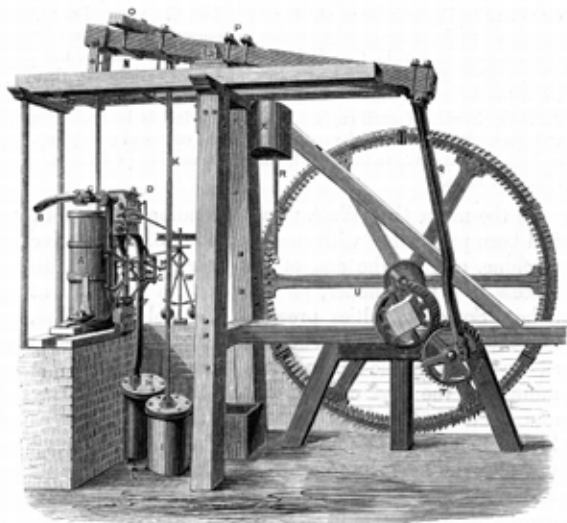
Ångmaskinen

Den moderna ångmaskinen uppfanns av James Watt 1765. Den användes till en början för att pumpa upp vatten ur kolgruvor och som drivkraft inom textilindustrin. Senare användes ångmaskinen i ånglok och ångfartyg. Ångmaskinen var en förutsättning för den industriella revolutionen.

Elektricitet börjar användas

Den första fungerande telegrafkabeln över Atlanten lades ut 1866. När en telegrafledning lades ut över Stilla havet 1902 spände telegrafnätet över hela världen.

Alexander Graham Bell tog patent på telefonen 1876. På 1880-talet kom Thomas Edisons glöd-

Boultons och Watts roterande ångmaskin. Storbritannien, 1788.

lampa. Elektriciteten har revolutionerat människans vardags- och arbetsliv.

Förbränningsmotorn

Bilar, flygplan, fartyg och mycket annat drivs av förbränningsmotorer. Det stora genombrottet med kom 1876 med Nikolaus Ottos och Eugen Langens fyrtaktsmotor. Transporter och resor blev enklare. Människor kunde oftare träffa bekanta och arbetsresor förkortades.

Radio och tv

Radioutsändning, det vill säga trådlös telegrafi med hjälp av elektromagnetiska vågor, påbörjades 1920 i USA. BBC i Storbritannien sände det första tv-programmet 1929. Massmedia, såsom som radio och tv, innebar att nyheter och underhållning kunde nå en stor publik på en gång.

Digitalisering

Ada Lovelace var en föregångare inom datorprogrammering. Åren 1842-1843 var hon en av de första att skriva en algoritm som kunde styra en mekanisk dator. Den första programstyrda datorn (1941), internet (1969), epost (1971), GPS (1970-talet) och webben som massmedium (1993) är några av de stora framstegen under 1900-talet.

Ada Lovelace, en brittisk matematiker, anses vara en föregångare inom datorprogrammering.